

Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatçısı Muhammed Emin Muhibbi ve Eseri Nefhatü'r-Reyhane

Ramazan ÖZKAL

Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arapça Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye
Res. Assist. PhD., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Muğla, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-8980> | ROR ID: <https://ror.org/05n2cz176> | ramazanozkal@mu.edu.tr

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş: 25.03.2026

Kabul: 19.06.2026

Yayın: 30.06.2026

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili ve Belagati,
Osmanlı Dönemi,
Arap Edebiyatı,
Muhibbi,
Nefhatü'r-Reyhane.

Bu çalışma, Osmanlı dönemi Arap edebiyatına yönelik hatalı şekilde kanıksanmış olan “gerileme” anlayışını, Muhammed el-Emin b. Fazlillah b. Muhibbillah el-Muhibbi'nin Nefhatü'r-Reyhane adlı eseri çerçevesinde yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel yöntemlerden doküman analizi deseni benimsenmiş; klasik kaynaklar ile modern çalışmalar birlikte incelenmiştir. Arap edebiyatı tarihine ilişkin çalışmaların büyük ölçüde Cahiliye, Emevi ve Abbasi dönemlerine yoğunlaştığı, buna karşılık Osmanlı döneminin yeterince ele alınmadığı ve çoğu zaman olumsuz bir çerçevede değerlendirildiği görülmektedir. Ancak Muhibbi'nin başta Nefhatü'r-Reyhane olmak üzere Hulasatü'l-Eser gibi eserleri, XVII. yüzyılda Arap edebi hayatının canlılığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Biyografi (tabakat) ve edebiyat türünü bir araya getiren Nefhatü'r-Reyhane, 380 biyografiyi ihtiva etmekte; Anadolu, Suriye, Hicaz ve Mısır gibi geniş bir coğrafyada yaşamış şair ve edipleri kapsamaktadır. Eserde yer alan şiir ve nesir örnekleri, dönemin edebi zevkini ve üretimini yansıtması bakımından önemli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca bir biyografi kitabı değil, aynı zamanda XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki Arap edebiyatını bütüncül biçimde ortaya koyan temel bir kaynak niteliğindedir. Sonuç olarak, elde edilen bulgular Osmanlı dönemi Arap edebiyatının sanıldığı gibi bir gerileme süreci yaşamadığını; aksine süreklilik arz eden canlı bir edebi ortam sunduğunu göstermektedir.

Ottoman Period Arabic Literary Man Muhammad al-Amin al-Muhibbi and His Work Nafhat al-Rayhanah

Article Info

Abstract

Article History

Received: 25.03.2026

Accepted: 19.06.2026

Published: 30.06.2026

Keywords:

Arabic Language and
Rhetoric,
Ottoman Period,
Arabic Literature,
al-Muhibbi,
Nafhat al-Rayhanah.

This study aims to re-evaluate the mistakenly accepted “decline” paradigm regarding Ottoman-period Arabic literature through the work Nafhat al-Rayhanah by Muhammad Amin b. Fadlullah al-Muhibbi. The research employed document analysis, one of the qualitative methods, examining classical sources together with modern studies. Studies on the history of Arabic literature have largely focused on the Jahiliyyah, Umayyad, and Abbasid periods, while the Ottoman period has been insufficiently addressed and often evaluated negatively. However, works such as Nafhat al-Rayhanah and Khulasat al-Athar by al-Muhibbi clearly demonstrate that Arabic literary life in the seventeenth century remained vibrant. Combining the genres of biography (tabaqat) and literature, Nafhat al-Rayhanah includes 380 biographies and covers poets and literary figures from a wide geographical area, including Anatolia, Syria, the Hijaz, and Egypt. The poetic and prose samples presented in the work provide significant insights into the literary taste and production of the period. In this respect, the work is not only a biographical source but also a fundamental reference that comprehensively reflects Arabic literature in the seventeenth-century Ottoman world. In conclusion, the findings indicate that Ottoman-period Arabic literature did not experience a decline as commonly claimed; rather, it presented a vibrant and continuous literary environment.

Atıf/Citation: Özkal, Ramazan. “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatçısı Muhammed Emin Muhibbi ve Eseri Nefhatü'r-Reyhane”. *Akif* 56/1 (2026), 133-150. <https://doi.org/10.51121/akif.2026.98>

***Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu makale 2022 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sedat ŞENSOY danışmanlığında Ramazan ÖZKAL tarafından tamamlanmış olan “Osmanlı Dönemi Arap Şairlerden Muhammed Emin b. el-Muhibbi ve Şiirleri” adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article has been prepared based on the doctoral thesis titled “Muhammed Emin al-Muhibbi and Its Poets From The Ottoman Priod Arab Poets” completed by Ramazan ÖZKAL in 2022 Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, under the supervision of Sedat ŞENSOY.

“This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)” / Bu makale, **Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır.”

Giriş

Arap toplumu tarih boyunca edebiyat ve şiire büyük önem vermiş, bu sayede kendi içerisinde güçlü edebi kabiliyete sahip şairler ve edipler yetiştirmiştir. Arap edebiyatının gelişim sürecine bakıldığında Cahiliye dönemi, Emeviler, Abbasiler ve Memlukler dönemleri ile modern döneme dair çok sayıda müstakil ve kapsamlı araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Buna karşılık Osmanlı dönemi Arap edebiyatının yeterince ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Osmanlı dönemine ait edebi faaliyetler kimi zaman ihmal edilmiş, kimi zaman da önyargılı yaklaşımlar sebebiyle yeterince değerlendirilememiştir. Bu durum, söz konusu dönemin edebiyatının bazı araştırmacılar tarafından değersiz bir dönem olarak görülmesine yol açmıştır.

Arap edebiyatı tarihini inceleyen araştırmacıların büyük bir kısmı, bu edebiyatın özellikle Abbasiler döneminde önemli bir gelişim gösterdiğini ve zirveye ulaştığını ifade etmektedir. Buna karşılık yaklaşık dört yüzyıl boyunca Arap ve İslam dünyası üzerinde hüküm süren Osmanlı dönemi (922/1516–1335/1916) bazı çalışmalarda Arap medeniyetinin zayıfladığı ve gerilediği bir dönem olarak tasvir edilmiştir. Zamanla bu görüş, tarih ve edebiyat alanında yaygın bir kanaat haline gelmiştir.¹

Bununla birlikte tarih, dil ve edebiyat alanlarında kaleme alınmış birçok eser incelendiğinde Osmanlı döneminde de şiir ve nesir alanında önemli örneklerin ortaya konduğu görülmektedir. Söz konusu eserler yalnızca edebi ürünler sunmakla kalmayıp aynı zamanda dönemin siyasi, sosyal ve kültürel hayatına dair önemli bilgiler de içermektedir. Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşayan şair ve ediplerin eserleri, geleneksel şiir anlayışının devam ettiğini gösterdiği gibi Memlukler döneminden itibaren ortaya çıkan yeni edebi muhtevaların da sürdüğünü ortaya koymaktadır.²

Bu bağlamda Şihabüddin el-Hafaci'nin *Şifau'l-ğalil* ve *Rayhanetu'l-elibba*, Muhibbi'nin *Hulasatü'l-Eser* ve *Nefhatü'r-Reyhane* ile el-Muradi'nin *Silku'd-Durer* adlı eserleri dönemin şair ve edebiyatçıların hayatlarını ele alan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserlerin hacmi ve ele aldıkları edebi şahsiyetlerin sayısı dikkate alındığında, Osmanlı döneminde edebi hayatın sanıldığı gibi durgun olmadığı; aksine canlı ve üretken bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Muhibbi'nin *Hulasatü'l-Eser* adlı eseri hakkında değerlendirmede bulunan Arap araştırmacı Leyla Sabbağ şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Arap bir okuyucu, Arap tabakat eserlerini özellikle Hicri X. ve XI. yüzyıllar bağlamında eleştirel ve dikkatli bir şekilde incelediğinde, Osmanlı dönemi Arap-İslam dünyasında edebi ve ilmi bir durgunluğun söz konusu olmadığını açıkça görür. Aksine, medeniyet faaliyetleri birçok yönden devam etmiş; özellikle ilmi ve edebi sahalarda oldukça canlı bir hareketlilik sürmüştür.

Nitekim insafli bir değerlendirme ile ifade etmek gerekirse, bu dönemde ortaya konulan ilmi ve edebi faaliyetler, önceki dönemlere kıyasla en düşük seviyede değildir. Hatta en azından Memlukler dönemi kadar canlı bir ilmi ve edebi ortamdan söz etmek mümkündür. Her ne kadar belirgin bir yenilik hareketi görülmesi de, süreklilik arz eden bir canlılık dikkat çekmektedir."³

¹ Leyla Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar* (Dimeşk: Menşuratu Vizaratı's-Sekafe, 1983), 5.

² Leyla Sabbağ, *Min Alami'l-Fikri'l-Arabi fi'l-Asri'l-Usmani'l-Evvel, Muhammed Emin el-Muhibbi ve Kitabuhu Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadi Aşar* (Dimeşk: eş-Şirketü'l-Müttehidetu lit-Tevzi, ts.), 265-266; İyd Fethi Abdullatif, "Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muhibbi ve el-Ğazzi Örneği)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (30 Aralık 2009), 83-118.

³ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 13.

Tarihçilerin Arap beldelerine uzanarak gerçekleştirdikleri araştırmaya dayalı ve titiz ansiklopedik çalışmalar, çağdaş araştırmacıları hayrete düşürmüştür. Tabakat alanında kaleme alınan eserlerin çokluğu, çeşitliliği, hacmi ve ilmi-tarihi değerleri bu hayranlığın başlıca sebeplerindendir. Nitekim bu dönemde en-Naimi (?), İbn Tolun (ö. 953/1546), İbnu'l-Hanbeli (ö. 971/1563), Necmeddin al-Gazzî (ö. 1061/1651), Muhibbi (ö. 1111/1699, Ebü's-Sürûr Bekrî (ö. 1007/1598), İbn Ebü'r-Ricâl (ö. 1092/1681), Şilli (ö. 1093/1682), Abdülkadir el-İdrisi, İbnül-Kadi (ö. 1025/1616), İbn Kennân (ö. 1153/1740), el-Muradi (ö. 1206/1791) ve burada zikredilemeyen daha pek çok âlim yetişmiştir. Bu dönemde telif edilen tabakat eserleri, söz konusu devrin edebi açıdan zayıf olduğu yönündeki iddiaların aksini açıkça ortaya koymaktadır. Bilhassa tarih alanındaki bu eserler, dönemin edebi hareketliliğinin gücünü gözler önüne sermektedir. Hatta günümüzde bazı araştırmacılar Osmanlılar dönemini “edebi uyanış” olarak nitelendirmektedir.⁴

Özellikle Muhibbi'nin *Nefhatü'r-Reyhane* adlı eseri, Osmanlı döneminde Arap dünyasında edebi hayatın zayıf olduğu yönündeki iddiaları sorgulamaya imkân tanıyan önemli kaynaklardan biridir. Eser, dönemin edebi ortamındaki canlılığı ve âlimlere verilen değeri açık bir şekilde ortaya koymakta; bu yönüyle Osmanlı dönemi Arap edebiyatının yeniden değerlendirilmesinde temel bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.⁵

Muhammed Emin b. Fazlullah el-Muhibbî tarafından kaleme alınan bu eser, XVII. yüzyıl Osmanlı dönemi kültür tarihine yönelik ‘gerileme dönemi’ paradigmasını edebi veriler ışığında sorunsallaştırması bakımından literatürde müstesna bir yere sahiptir. Yukarıda zikredilen kaynaklarca da desteklenen bu yaklaşım; eserin barındırdığı zengin edebi, biyografik ve tarihi muhtevanın, dönemin entelektüel ve ilmi dinamiklerini kapsamlı bir şekilde yansıttığını ortaya koymaktadır. Ancak, söz konusu eserin araştırmacılar, edipler ve belagat uzmanları tarafından birincil kaynak olarak sıklıkla tevarüs edilmesine karşın; Muhibbî ve külliyyatı üzerine henüz müstakil, sistematik ve monografik çalışmaların sınırlı düzeyde kalması, sahadaki önemli bir literatür boşluğuna işaret etmektedir.

Türkiye’de Muhibbi ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, yalnızca “*Muhibbi ve Ma Yuavvel Aleyh fi'l-Mudaf ve'l-Mudaf İleyh Adlı Eseri*”⁶ başlıklı bir çalışmanın mevcut olduğu; ancak konumuzla doğrudan ilgili müstakil ve sistematik bir incelemenin bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle, Muhibbi ve özellikle *Nefhatü'r-Reyhane* adlı eserinin Osmanlı dönemi bağlamındaki önemine dikkat çekilmesi, dönemin Arap edebiyatının daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu araştırmanın, konuya ilişkin yerleşik bazı kanaatlerin yeniden gözden geçirilmesine imkân tanınması ve bu alanda yapılacak yeni çalışmaların daha sağlam bir zeminde ilerlemesine katkıda bulunması beklenmektedir. Bu durum, konunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Bu çerçevede kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiş; konuya ilişkin klasik kaynaklar ile modern akademik çalışmalar birlikte incelenmiştir. Araştırmanın temel malzemesini ise Muhibbi'nin *Nefhatü'r-Reyhane* adlı eseri oluşturmaktadır.

⁴ Şabbâğ, *Muhtarat min Kitab Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 13-16; İbrahim Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nâkib ve Şiiri* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016); Mücahit Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahim es-Sefercelâni ve Şiirleri* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017); İzzettin Bilgehan, *Yemen Arap Edebiyatı Emir San'ani Divanı* (Konya: Palet Yayınları, 2023); Halil İbrahim Karaöz, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı İbrahim er-Riyâhî ve Şiirleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2025); Halil İbrahim Karaöz, “Muhammed b. Osman es-Senûsî ve Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Ḥusni't-Ta'rîf Adlı Eseri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (31 Aralık 2023), 481-504; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri* (Konya: Palet Yayınları, 2019).

⁵ Sabbağ, *Min Alami'l-Fikri'l-Arabi fi'l-Asri'l-Usmani*, 236-237.

⁶ Nevin Karabela, “Muhibbi ve Ma Yuavvel Aleyh fi'l-Muzaf ve'l-Muzaf İleyh Adlı Eseri” *Nüşa* 30 (2010), 7-23.

Araştırmanın amacı, söz konusu eserin içeriğini ve ait olduğu dönem açısından taşıdığı değeri tahlil etmektir. Bu doğrultuda öncelikle XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel durumu ile Muhibbi'nin hayatı ve eserleri hakkında çerçeve mahiyetinde bir değerlendirme yapılacaktır.

1. XVII. Yüzyılda Osmanlı'nın Genel Durumu

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Ridaniye Savaşı'nda (923/1517) Memluk hükümdarı Tomanbay'ı mağlup etmesinin ardından Arap toprakları üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Mısır, Şam, Hicaz ve Necd gibi önemli bölgeler Osmanlı yönetimine dâhil edilmiştir. Hicri XI. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'ndan Atlas Okyanusu'na ve Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada egemenliğini sürdürerek güçlü bir imparatorluk konumuna ulaşmıştır.⁷ Bununla birlikte Muhibbi'nin yaşadığı XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve sosyal bakımdan çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar bazı alanlarda istikrarsızlık yaşansa da imparatorluk hala geniş topraklara ve farklı topluluklara hükmeden büyük bir devlet olma özelliğini korumaktaydı. İdari bakımdan eyalet sistemine dayanan Osmanlı yönetiminde eyaletler sancaklara ayrılmış ve her eyalet merkez tarafından görevlendirilen valiler tarafından idare edilmiştir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletlerin sayısı yirmi sekiz olup Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Halep, Diyarbakır, Rumeli, Bosna, Anadolu ve Girit gibi pek çok önemli bölge bu idari yapı içerisinde yer almaktaydı.⁸

Bu eyaletlerin yönetimi, İstanbul tarafından belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde tayin edilen valilere bırakılmıştır. Özellikle Mısır ve zaman zaman Suriye gibi stratejik bölgelerin valileri, devletin en yüksek idari makamlarından biri olan sadrazamlığa yükselme imkânına sahip olabiliyordu.⁹ Bu durum söz konusu eyaletlerin Osmanlı yönetimi açısından taşıdığı önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Muhibbi'nin yaşadığı dönemde Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti'nin ulaştığı askeri ve siyasi gücün farkına varmış ve bunu kendi çıkarları açısından bir tehdit olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile çeşitli savaflara girmişler, bunun yanında imparatorluk sınırları içerisindeki farklı topluluklar arasında anlaşmazlık ve ayrılıklar çıkarmaya çalışarak Osmanlı otoritesini zayıflatmayı hedeflemişlerdir.¹⁰

Bu yüzyılda Osmanlı padişahlarının büyük bir kısmı Avrupa devletleriyle yapılan savaflarla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu durum merkezi yönetimin uzak bölgeler üzerindeki denetimini zaman zaman zayıflatmış ve bazı bölgelerde yönetimin yerel idareciler aracılığıyla yürütülmesine yol açmıştır.¹¹

Ayrıca XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinde yönetici kadroların niteliğinde düşüş yaşanması, saray çevresinin özellikle de saray kadınlarının siyasette etkili olması, devşirme sisteminin eski düzenini kaybetmesi, nüfus artışı, uzun süren savafların ekonomik yükü ve hazinenin zayıflaması gibi çeşitli sorunlar dikkat çekmektedir. Bunun yanında askeri isyanlar, halk

⁷ Muhammed Emin b. Fadlullah Muhibbi, *Divanu Muhammed Emin b. Fazlullah el-Muhibbi ve Rasailuhu*, thk. Yusuf Muhammed Inati (Ürdün: Daru Alemlu's-Sekafeti, 2017), 25-26.

⁸ Yücel Özkaya, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 18-19; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ts.), 4/289-293; Muhammet Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2007), 23; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, çev. Norman Itzkowitz - Colin Imber (London: Weidenfeld and Nicolson, 1973), 33-34.

⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, 4/289-293; Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri*, 35.

¹⁰ Muhibbi, *Divan*, 25-26.

¹¹ Muhibbi, *Divan*, 25-26.

ayaklanmaları ve bazı idari yolsuzluklar da devletin yönetim mekanizmasını olumsuz yönde etkilemiştir.¹² Nitekim 1644-1661 yılları arasında veziriazamlık makamında on sekiz kez görev değişiminin yaşanması, söz konusu dönemdeki siyasi istikrarsızlığın önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹³

Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin idari yapısı büyük ölçüde Kanuni Sultan Süleyman döneminde oluşturulan kanun ve uygulamalar çerçevesinde işlemeye devam etmiştir. Müslüman halk din kardeşliği ve şeri hukuk gereği eşit haklara sahip kabul edilirken, gayrimüslim topluluklar da kendi dini hukukları ve gelenekleri doğrultusunda yaşamlarını sürdürme imkânına sahip olmuşlardır.¹⁴

Genel olarak değerlendirildiğinde XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, bazı siyasi ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmış olsa da geniş coğrafyası üzerindeki hâkimiyetini sürdürmeye devam etmiş ve sahip olduğu idari, sosyal ve kültürel yapıyla büyük bir imparatorluk olma özelliğini korumuştur.¹⁵

Muhibbi'nin *Hulasatü'l-Eser* adlı eserinde yer alan bilgiler ışığında, Osmanlı toplumunda bu dönemde sosyal yapının temelde iki ana kesimden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri yönetici sınıf, diğeri ise halk kesimidir. Yönetici ve aristokrat zümre içerisinde Osmanlı sultanları ve saray erkânının yanı sıra valiler, müsteşarlar, üst düzey bürokratlar ve ordu komutanları yer almaktaydı. Bu iki kesim arasındaki ilişki, dönemin toplumsal, siyasi ve İslami ölçütleri çerçevesinde şekillenmekte; toplumsal fayda esas alınarak eşitlik, adalet, af ve ceza ilkeleri doğrultusunda yürütülmekteydi.¹⁶

Osmanlılar, Arap beldelerindeki ilmi faaliyetlere müdahale etmeyerek, bu bölgelerde yerleşmiş olan geleneksel eğitim anlayışının devam etmesine imkân tanımışlardır. Eğitim ve öğretimde Arapların geçmişten beri uyguladıkları klasik ilmi yöntemi sürdürmelerine izin verilmiş; mevcut eğitim kurumlarının yapısı korunmuştur. Özellikle mescitlerde sürdürülen ilim halkalarının devamında herhangi bir sakınca görülmemiş, aksine bu tür faaliyetlerin desteklenmesi teşvik edilmiştir. Nitekim bu faaliyetlerin sürdürülebilirliği için vakıflar tesis edilmiş; Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebinin Hanefilik olmasına rağmen, farklı mezheplere mensup âlimlere de büyük saygı gösterilmiştir. Bu mezhepsel çeşitlilik, toplumlar arası iletişim ve etkileşimi güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir.¹⁷

Söz konusu dönemin, akli ve nakli ilimler açısından öğretim, telif faaliyetleri ve ilmi seyahatler bakımından oldukça verimli olduğu görülmektedir. Eğitim faaliyetleri yalnızca medreselerle sınırlı kalmamış; aile içi eğitim ve günümüzdeki ilkokullara tekabül eden kütüphaneler de bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Bunun yanı sıra, yükseköğretimin icra edildiği medrese ve camiler eğitim hayatında merkezi bir konuma sahiptir. Her ne kadar medreseler kuruluş itibarıyla eğitim-öğretim faaliyetlerinin ana kurumu olsa da, camilerde teşekkül eden ilim halkaları da ilmi üretim ve aktarım açısından önemli bir işlev üstlenmiştir.¹⁸

¹² Feridun Emecen, *Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Vakfı Yayınları, 1994), 45-49.

¹³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961), 3/507-514.

¹⁴ Özkaya, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 357-359; Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri*, 24.

¹⁵ Özkaya, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 357-359; Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri*, 25.

¹⁶ Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri*, 38.

¹⁷ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 12.

¹⁸ Leyla Sabbağ, *el-Muctemu'l-Arabiyyu's-Suri* (Dimeşk: Menşuratu Vizaratı's-Sekafe, 1983), 169-176; Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakib ve Şiiri*, 16.

Öte yandan, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önceki dönemlerdeki yükseliş ivmesinin kısmen yavaşlamaya başladığı görülmekle birlikte, devletin halen güçlü bir yapıya sahip olduğu ve geniş coğrafyası üzerindeki hâkimiyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan isyanlar ve siyasi istikrarsızlıklar, devletin sahip olduğu topraklar üzerindeki nüfuzunun zamanla zayıflamaya başladığının da işaretlerini vermektedir.¹⁹

2. Muhibbi'nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti

Muhibbi'nin tam adı Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibullah b. Muhibiddin b. Takıyyüddin Ebi Bekir b. Davud b. Abdurrahman b. Abdulhalık b. Muhibiddin Abdurrahman Muhibbi eş-Şami el-Hamevi ed-Dımeşki'dir.²⁰ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre köklü ve itibarlı bir aileye mensup olan Muhibbi'nin ailesi, Memlukler döneminde önemli görevler üstlenmiş bir soya dayanmaktadır. Atalarından birinin Memlukler devrinde Divanü'l-ceyş başkanlığı görevini yürütmesi sebebiyle aile, "Beytü Naziri'l-ceyş" adıyla da tanınmıştır.²¹ Ailenin kökeni Suriye'nin Hama şehrine dayanmakla birlikte Muhibbi'nin doğumu ve yetişmesi Dımeşk'te gerçekleşmiştir.²²

Muhibbi 1061/1651 yılında Dımeşk'te dünyaya gelmiş ve çocukluk yıllarını burada geçirmiştir. Küçük yaşlarda ailesinin himayesinde eğitim almaya başlamış, henüz altı yaşlarında okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Daha çocukluk döneminde ilim öğrenmeye karşı güçlü bir ilgi duymuş ve henüz buluş çağına ulaşmadan önce ilimle meşgul olmaya başladığını kendisi de ifade etmiştir.²³

Ailesinin ilim ve kültür çevreleriyle yakın ilişkiler içinde olması, Muhibbi'nin eğitim hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim çevresinde çok sayıda âlimin bulunması ve bunların önemli bir kısmının akrabaları olması, onun ilmi gelişimini hızlandırmıştır. Bu ortam sayesinde iyi bir eğitim alma fırsatı bulmuş, çağdaşlarına kıyasla daha geniş bir ilmi ve kültürel birikim elde etmiştir.²⁴

1073/1662 yılında babasının Diyarbakır kadılığı görevine atanması üzerine babası Dımeşk'ten ayrılmıştır. Bu sırada henüz on bir yaşında olan Muhibbi, bir süre babasından ayrı kalmıştır.²⁵ Babasının yokluğunda amcası Sunullah²⁶ ile dayısı Muhammed b. Ebi's-Safa el-Ustuvani onun eğitimi ve terbiyesiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu süreçte ilmi çalışmalarını

¹⁹ Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 27.

²⁰ Muhammed Emin b. Fadlullah Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar* (Beyrut: Daru's-Sadır, ts.), 2/259-3/277; Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane ve Raşhatu Tılai'l-Hane*, ts, 1/202; Muhibbi, *Zeylu Nefhati'r-Reyhane ve Raşhatu Tılai'l-Hane*, thk. Ahmed İnaye (Beyrut: Daru Mektebetu'l-İlmiyye, 2005), 20 Muhibbi, *Ma Yuavvelu Aleyhi min Mudaf vel-Mudafu İleyh*, thk. Suud b. Abdullah Ali Hüseyin (Riyad: Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suudiyetu Vizaratu't-Ta'limi'l-Ali Camiatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyyetu İmadu'l-Bahsi'l-İlmi Silsiletu'l-Bahsi'l-İlmi, 2010), 15-16; Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed Muradi, *Silku'd-Durer fi Ayani'l-Karni's-Saniye Aşer* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1988), 4/86; Ebu Gays Muhammed Hayrüddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ed-Dımaşki ez-Zirikli, *el-Alam* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 2002), 4/41; İsmail b. Muhammed Emin Mir Selim el-Babani el-Bağdadi, *Hediyyetü'l-Arifin Esmau'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin* (İstanbul: Behiyye Matbaası, ts.), 2/307.

²¹ İsmail Durmuş, "Muhibbi, Muhammed Emin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/35-37.

²² Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/198.

²³ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 3/279; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 28.

²⁴ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 28.

²⁵ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 3/279; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 28.

²⁶ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 2/259.

sürdürmeye devam eden Muhibbi, Dımeşk'te bulunan çeşitli âlimlerden ders alarak kendisini geliştirmiştir.²⁷

O dönemde Dımeşk, Arap dünyasının önemli ilim merkezlerinden biri konumundaydı. Şehirde çok sayıda medrese ve ilmi meclis bulunmaktaydı ve farklı bölgelerden gelen alimler burada ders vermekteydi. Muhibbi de bu ilmi çevrelerden faydalanarak birçok alimden eğitim aldı.²⁸ Nahiv, hadis, fıkıh, tefsir, mantık, kelam, tasavvuf, edebiyat, matematik ve geometri gibi çeşitli alanlarda dersler gördü. Böylece erken yaşlardan itibaren geniş bir ilmi birikime sahip oldu.²⁹

Babası 1077/1666 yılında Anadolu'daki görevinden dönerek Dımeşk'e gelmiş ve bir süre sonra Beyrut kadılığına atanmıştır. Bu görev sebebiyle Muhibbi de babasıyla birlikte Beyrut'a gitmiş ve burada bulunduğu süre içerisinde bölgedeki âlim ve edebiyatçılarla tanışma fırsatı elde etmiştir. Bir yıl kadar Beyrut'ta kaldıktan sonra tekrar Dımeşk'e dönmüş, ancak babasının görev süresi boyunca Beyrut ile Dımeşk arasında gidip gelmeye devam etmiştir.³⁰

Babasıyla birlikte geçirdiği bu yıllar onun ilmi gelişimi açısından oldukça verimli olmuştur. Ancak babasının 1082/1671 yılında vefat etmesi Muhibbi için büyük bir kayıp olmuştur. Buna rağmen ilmi çalışmalarını sürdürmüş, çeşitli âlimlerle kurduğu ilişkiler sayesinde ilmi çevrelerle bağlantısını devam ettirmiştir.³¹

Muhibbi daha sonra Anadolu'ya seyahat etmiş ve Bursa, Edirne ve İstanbul gibi önemli şehirlerde bulunmuştur. Bu şehirlerde dönemin önde gelen âlim ve şairleriyle tanışma imkânı elde etmiş, ilmi ve edebi faaliyetlerini sürdürmüştür. Özellikle İstanbul'da bulunduğu yıllar, onun ilmi ve kültürel gelişimi açısından önemli bir dönem olmuştur. Burada hem Arap hem de Türk âlimlerle görüşmüş, Türk edebiyatını tanımış ve Türkçe şiirleri inceleme fırsatı bulmuştur. Bu süreçte Türkçe öğrenmiş ve Türk şiirlerinden tercümeler yapabilecek seviyeye ulaşmıştır.³²

İstanbul'da bulunduğu yaklaşık altı yıllık süre boyunca yoğun bir ilmi faaliyet içerisinde bulunan Muhibbi, birçok eser okumuş ve çeşitli konularda notlar almıştır. Edebiyat, tarih, coğrafya ve dil ilimleri başta olmak üzere farklı alanlarda edindiği bilgileri kaydederek daha sonra kaleme alacağı eserlerin temelini oluşturmuştur.³³

Hocası Muhammed el-İzzeti'nin 1092/1681 yılında vefat etmesi Muhibbi üzerinde derin bir etki bırakmış ve bu olaydan sonra İstanbul'dan ayrılarak memleketi Dımeşk'e dönmüştür.³⁴ Muhibbi, Dımeşk'a döndükten sonra toplumdan uzak bir inziva hayatı sürmüştür;

²⁷ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 3/339.

²⁸ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 2/168; 2/437-438; 3/401-402; 4/63-64, 249; Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/149.

²⁹ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 30-31.

³⁰ Muhibbi, *Divan*, 27.

³¹ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 1/51-53; 2/116, 118, 340; Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/138; Muradi, *Silku'd-Durer*, 4/86; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 30-33; Abdullatif, "Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muhibbi ve el-Ğazzi Örneği)", 88.

³² Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 1/190, 197, 248, 399; 2/451; 3/70; 4/135, 142, 263, 330, 313; Muhibbi, *Divan*, 27-28; 64-68; Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/2, 303, 316; 2/150; Muradi, *Silku'd-Durer*, 4/86; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 32; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 8/512; Abdullatif, "Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muhibbi ve el-Ğazzi Örneği)", 88; Carl Brockelman, "Muhibbi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1970), 8/512.

³³ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 40.

³⁴ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 4/131; Musa Paşa Ömer, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi el-Asru'l-Usmani* (Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Mu'asır, 1989), 631; Muhibbi, *Divan*, 27-28; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab*

zamanını, çağdaşı olan âlimlerin hayatlarını kaleme almak ve çeşitli ilmi çalışmalar yapmakla geçirmiştir. Bu faaliyetlerle meşgul olduğu sırada, âlimlerin biyografilerini konu edinen Şihabüddin el-Hafaci'nin (ö. 1069/1659) *Reyhanelul-Elibba ve Zehratu'l-Hayati'd-Dünya*³⁵ adlı eserine benzer bir çalışma kaleme alma fikri zihninde şekillenmiştir.³⁶

Bu doğrultuda *Nefhatü'r-Reyhane* adını verdiği eserini telif etmeye başlamış; ancak çalışması sırasında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Özellikle bazı tabakatlarda ciddi bilgi eksikliklerinin bulunduğunu fark etmiş; bilhassa Hicaz ve Yemen âlimlerine dair bilgilerin yetersizliği dikkatini çekmiştir. Ayrıca, mevcut kaynaklarda da bu bölgelere mensup âlimler hakkında oldukça sınırlı malumat bulunduğunu tespit etmiştir.³⁷

Bununla birlikte Muhibbi, söz konusu eserini titizlikle ve sağlam kaynaklara dayalı olarak hazırlama konusunda kararlıydı. Bu sebeple, eksik bilgileri doğrudan yerinde tespit etmek amacıyla ilgili bölgelere bizzat gitmeyi planlamıştır. Nitekim hem eserine malzeme toplamak hem de hac ibadetini yerine getirmek üzere Hicaz'a doğru bir yolculuğa çıkmaya karar vermiştir. Daha sonra hac maksadıyla Hicaz'a gitmiş, burada birçok âlimle tanışmış ve aynı zamanda kadı naipliği³⁸ görevinde bulunmuştur.³⁹ Ardından Mısır'a giderek Kahire'de de ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve çeşitli âlimlerle görüşmeler yapmıştır.⁴⁰

Hayatının son döneminde Dimeşk'e dönerek Emینیye Medresesi'nde müderrislik yapmış ve öğrenci yetiştirmiştir.⁴¹ Ancak ilerleyen yıllarda çeşitli hastalıklara yakalanmış ve henüz kırk sekiz yaşındayken 1111/1699 yılında vefat etmiştir.⁴² Muhibbi birçok alanda bilgi sahibi olması ve birçok eseri incelemesi dolayısı ile birçok kapsamlı kitabı kısa bir süre içinde yazmayı başarmıştır. Ancak yine de *Zeylu Nefhatir Reyhane*, *Kasdu's-Sebil fi ma fi'l-Lugati'l-Arabiyyeti mine'd-Dahil* ve *en-Namus Haşiye ale'l-Kamus* kitaplarını tamamlayamadan vefat etmiştir.⁴³

Muhibbi, hayatı boyunca birçok farklı alanda eser kaleme almış önemli bir âlim ve edebiyatçıdır. Dil, edebiyat ve tarih alanlarında yazdığı eserler İslam kültür mirasının değerli parçaları arasında yer almaktadır. En önemli eserleri arasında *Hulasatü'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadi Aşar* ve *Nefhatü'r-Reyhane* bulunmaktadır. Bunun yanında dil ilimlerine dair çeşitli çalışmalar da kaleme almış ve edebiyat alanında önemli katkılar sağlamıştır.⁴⁴

Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar, 41; Karabela, "Muhibbi ve Ma Yuavvel Aleyh fi'l-Muzaf ve'l-Muzaf İleyh Adlı Eseri", 7-22.

³⁵ Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer Hafaci, *Reyhanelul-Elibba ve Zehratu'l-Hayatu'd-Dünya*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1967).

³⁶ Muhibbi, *Divan*, 28.

³⁷ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 43.

³⁸ Kadı naibi: Kadıların gitmedikleri yere gönderdikleri vekiller hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlar kadınlara ait işleri görürler ve hasılatlarından vekâletini yaptıkları kadınlara hisse verirlerdi. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2/126.

³⁹ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 1/346; 2/202; 4/41; Muhibbi, *Divan*, 28; Muradi, *Silku'd-Durer*, 1/171; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 43; Casim Avcı, "Uceymi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/37-38.

⁴⁰ Muhibbi, *Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, 2/202; Muhibbi, *Divan*, 29; Muhibbi, *Ma Yuavvelu Aleyhi min Mudaf vel-Mudafu İleyh*, 20; Muhibbi, *Nefhatü'r-Reyhane*, 1/4; Muradi, *Silku'd-Durer*, 4/86; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 44.

⁴¹ Muhibbi, *Divan*, 29.

⁴² Muhibbi, *Zeylu Nefhati'r-Reyhane ve Raşhatu Tılai'l-Hane*, 207; Muradi, *Silku'd-Durer*, 4/91; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 45; Talib Yazıcı - Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/109-111; Tayyar Altıkulaç, "Ebu Şame el-Makdisi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

⁴³ Muhibbi, *Ma Yuavvelu Aleyhi min Mudaf vel-Mudafu İleyh*, 25.

⁴⁴ Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 46.

Muhibbi, zikredilen iki önemli eseri dışında da farklı alanlarda birçok değerli çalışma kaleme almıştır. Müellifin özellikle dil ilimlerine dair eserleri arasında *Ma Yuavvelu Aleyh fi'l-Mudaf ve'l-Mudafu İleyh*, *Cene'l-Cenneteyn fi Temyizi Nevayi'l-Müsenneyeyn*, *ed-Durru'l-Mersuf fi Sıfati ve'l-Mevsuf*, *en-Namus Haşiye ale'l-Kamus* ve *Kasdu's-Sebil* yer almaktadır. Tarih alanındaki önemli eseri ise *el-Alam fi Teracimi'r-Rical*'dir. Edebiyat sahasında kaleme aldığı eserler arasında ise *Kitabu'l-Emali*, *Hissatu ala Divani'l-Mütenebbi*, *Zeylü Nefhati'r-Reyhane*, *Rahatu'l-Ervah*, *Divan* ve *el-Emsal* bulunmaktadır.⁴⁵

3. Nefhatü'r-Reyhane İsimli Eseri

Muhibbi'nin edebiyat tarihi alanında kaleme aldığı en önemli eserlerden biri *Nefhatü'r-Reyhane* adlı çalışmasıdır. Bu eser, içerik ve tür bakımından Şihabüddin el-Hafaci'nin *Reyhane'tu'l-Elibba ve Zehratu'l-Hayati'd-Dünya*⁴⁶ adlı eserine benzer özellikler taşımaktadır. Ancak Muhibbi, söz konusu çalışmasında el-Hafaci'nin ele almadığı bazı konulara da yer vererek eserin kapsamını genişletmiştir.

Uzun yıllar boyunca üzerinde düşünerek ve çeşitli kaynaklardan bilgi toplayarak hazırladığı bu eser, müellifin ilk telif ettiği çalışmalar arasında yer almaktadır. Muhibbi, İstanbul'dan dönüşünden sonra bu eseri kaleme almaya başlamış ve Mısır'da bulunduğu dönemde çalışmasını tamamlamıştır. Müellif, eserin yazılış sürecine dair bilgileri kitabın mukaddime kısmında da açık bir şekilde ifade etmektedir.⁴⁷

Muhibbi, söz konusu eseri kaleme alma amacını, tevazu dolu ifadelerle şu şekilde dile getirmektedir:

“Çocukluğumdan beri yazmayı arzuladığım eser, sözü gece sohbetinden ve şaraptan daha leziz, güneş ve aydan daha parlak olan Şihabüddin'in *Reyhane*'si gibi bir kitaptı. Kalbim, onun benzeri bir eseri temenni etmekteydi. Nihayet ona bir zeyl yazma fikri zihnimde belirdi. Onun derlediklerine benzer şekilde, kendi elde ettiğim şiirleri bir araya getirdim. Asıl amacım, bu düşünceyle meşgul olmaktan ibaretti. Zira onun seviyesinde bir eser ortaya koyabilecek kim vardır ki?”⁴⁸

Bu doğrultuda Muhibbi, farklı bölgelerde yaşayan edebiyatçılar hakkında bilgi toplamak için çeşitli seyahatler gerçekleştirmiştir. Hicaz, Yemen ve Mısır gibi bölgelerdeki âlim ve şairlerle görüşerek onların hayatları ve eserleri hakkında doğrudan bilgi edinmeye çalışmıştır. Böylece eserinde yer alan biyografilerin güvenilir ve kapsamlı olmasına büyük önem vermiştir. *Nefhatü'r-Reyhane* ve *Reşhatü Tılai'l-Hane*, 380 biyografiyi ihtiva etmektedir. Biyografi ve edebiyat türünde değerlendirilen bu eserde, edebiyat âlimleri ve şairler coğrafi bölgelere göre tasnif edilerek ele alınmıştır. Bu eser; sekiz başlık altında Biladüşşam, Halep, Irak ve Bahreyn, Yemen, Hicaz, Fas, Mısır ve Anadolu coğrafyalarında yaşamış önde gelen şairleri ve onların edebi miraslarını ele almaktadır.⁴⁹

Hacim itibariyle oldukça geniş olan bu eser, aynı zamanda hicri XI. (miladi XVII.) yüzyılda Arap beldeleri ve Anadolu'da yaşamış şairlere dair önemli bir tarih kaynağı niteliğindedir. Eser, Abdül Fettah Muhammed Hulv tarafından tahkik edilerek beş cilt halinde neşredilmiştir.⁵⁰

⁴⁵ Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/5; Muhibbi, *Ma Yuavvelu Aleyhi min Mudaf vel-Mudafu İleyh*, 26.

⁴⁶ Hafaci, *Reyhane'tu'l-Elibba ve Zehratu'l-Hayatu'd-Dünya*.

⁴⁷ Muhibbi, *Ma Yuavvelu Aleyhi min Mudaf vel-Mudafu İleyh*, 25.

⁴⁸ Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/2.

⁴⁹ Muhsin Cemaluddin, *A'lamu Udebai'l-Yemen fi Nefhati'r-Rayhane li'l-Muhibbi* (el-İklil, 1990), 8/151-152; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 49.

⁵⁰ Muhibbi, *Ma Yuavvelu Aleyhi min Mudaf vel-Mudafu İleyh*, 25; Sabbağ, *Muhtarat min Kitab Hulasatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*, 49.

Eserdeki sekiz coğrafi bölüm, gerek hacim gerekse içerdiği şair sayısı bakımından birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Bölümlerin dağılımı incelendiğinde, Bilâdü'ş-Şâm ve Mısır'a ayrılan kısımların eserin önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Müellifin Şam kökenli olması ve bu bölgenin dönemin önemli kültür ve edebiyat merkezlerinden biri olarak öne çıkması, söz konusu bölümlerde daha fazla sayıda şairin ve daha ayrıntılı biyografik bilginin yer almasına zemin hazırlamıştır. Müellifin bu çevreye dair birinci elden kaynaklara ve şahsî gözlemlere erişim imkânı da bu yoğunluğu açıklayan unsurlar arasında değerlendirilebilir.

Şair yoğunluğu bakımından orta düzeyde yer alan bölümler ise Halep, Hicaz ve Yemen'e ayrılan kısımlardır. Bu bölgeler, dönemin ilmî, dinî ve ticari ağları içerisinde önemli merkezler olarak öne çıkmış; dolayısıyla müellifin buralara ilişkin bilgi ve rivayetlere ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Buna karşılık Anadolu (Rûm), Irak-Bahreyn ve Mağrib bölümleri, eserde en az sayıda şairin yer aldığı kısımlar olarak dikkat çekmektedir. Bu durumun, söz konusu bölgelerin Şam'a olan coğrafi uzaklıkları ve müellifin bu çevrelerle olan irtibatının sınırlı olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Anadolu ve Mağrib'in kendilerine özgü kültürel ve dilsel özellikleri de bu bölgelerden derlenen biyografik ve edebî malzemenin nispeten daha sınırlı kalmasına etki etmiş görünmektedir.

Bu çalışmanın, Muhibbi'nin çağdaşları tarafından da bilindiği ve takdir edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmed b. Ahmed Anesi el-Yemeni ez-Zemime (ö. 1119/1708), söz konusu eseri öven bir kaside kaleme almıştır. Müellif, bu durumu eserinde şu şekilde aktarmaktadır:

"Sirdariyye'de, geniş ve güzel bir bahçede, edebi yönü güçlü ve seyahati seven kimselerle bir sohbet meclisinde bulunduğum sırada, bu kitabımı öven bir kaside bana hediye edildi."⁵¹

Ahmed Anesi el-Yemeni, söz konusu şiirinde Muhibbi'nin eserindeki belagat gücüne dikkat çekmiş; müellifin özet yazmak zorunda kalmasına rağmen güçlü bir nazım ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserin, Şihabüddin el-Hafaci'nin çalışmasına benzer şekilde alim ve edebiyatçılarla dolu olması ve yazılan zeylin yüksek bir edebi seviyeye sahip bulunmasının, Muhibbi'ye Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanında, müellifin tarihçilik yönüyle de diğer ilim erbabının önünde bulunduğunu ve eserinde yoğun edebi ifadeler kullandığını, bu sebeple eserin anlaşılmasının belli bir gayret gerektirdiğini vurgulamıştır. [Tavil]⁵²

1	لِشَّمْسِ	الْمَعَالِي	وَالْبَلَاغَةِ	إِشْرَاقِ	وَلِلنَّظْمِ	مِنْ	بَعْدِ	التَّقْيِيدِ	إِطْلَاقِ
2	فَرِيحَانَتُهُ	الْمَوْلَى	الْحَقَّاجِيَّ	عَزْفُهَا	بِرَوْضِ	مِنْ	الْأَدَابِ	وَالْعِلْمِ	عَبَاقِ
3	وَيَا	حَبْدًا	ذَيْلًا	كَسَاهَا	مُحَمَّدٌ	فَضْلِ	اللَّهِ	مَنْ	هُوَ
4	وَذَلِكَ	فَضْلُ	اللَّهِ	يُؤْتِيهِ	مَنْ	يَشَا	زَانَتِ	الْأَعْصَانَ	فِي
5	لَقَدْ	فَاقَ	مَوْلَانَا	الْأَمِينُ	مُؤَرِّخًا	لِقَوْمِ	لِمَا	تَحْوِي	التَّوَارِيخِ
6	بِأَوْرَاقِهِ	زِينَتٌ	قُدُودٌ	عَالَاهُمْ	فَبِحَنَانِ	بِشِكْوَانَا	إِلَى	عَالَمِ	الْإِسْرَا
7	وَأَحْكَمَ	فِي	تَأْلِيفِهِ	مُتَّفَعِنَا	وَأَبْدَعَ	حَتَّى	قَبِيلَ	ذَلِكَ	إِغْرَاقِ

⁵¹ Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/500.

⁵² Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/500-501.

- 1 Nazım (şiir), bağılıktan (kısıtlılıktan) sonra serbestliğe kavuştu; yücelik ve belagat güneşi doğup parladı.
- 2 Edebiyat ve ilimlerden oluşan bir bahçede mis gibi kokular yayılır; Mevla el-Hafaci'nin Reyhanesinin kokusu her yana sinmiştir.
- 3 Allah'ın fazlından gelen seçkin bir nesil Fazlullah ailesinden olan ve (diğer âlimlerden) öne geçen biri olarak; Muhammed'in ona (Hafaci'nin eserine) giydirdiği zeyl ne güzeldir!
- 4 Bil ki fazilet ve ilim birer rızıktır ve bu sana yeter; bu (eser) ise Allah'ın fazlıdır, onu dilediğine verir.
- 5 Tarihlerin kapsadığı kimseler arasında bir topluluğu aşmışlardır; efendimiz el-Emin (Muhibbi), tarihçilikte gerçekten üstün gelmiştir.
- 6 Bahçede yapraklar dalları süslediği gibi, onun sayfalarıyla (yazdıklarıyla) onların yücelikleri süslenmiştir.
- 7 Eserini öyle güzel ve sanatlı ortaya koydu ki, hatta bu (kitap için) "anlaşılması kolay değil" denecek kadar ileri bulunmuştur.

Ahmed Anesi el-Yemeni, kasidesinin devamında ise bu eserin el-Hafaci'nin çalışmasından daha üstün olduğunu ifade etmekte; Muhibbi'nin eserinin adeta büyüleyici bir etkiye sahip bulunduğunu ve onu dinleyenleri kendinden geçirdiğini belirtmektedir. Ayrıca müellifin kullandığı belagat sanatlarının önceki örneklerden farklı ve özgün olduğunu, çeşitli teşbih ve tasvirlerle dile getirmektedir.[Tavil]⁵³

8	يَحِقُّ	لِهَذَا	الذَّبِيلِ	إِنْ	قَالَ	تَائِباً	أَنَا	الرَّأْسُ	وَالرَّيْحَانَةُ	الْحُفْتُ	وَالسَّنَائِقُ
9	كَأَنَّ	بِهِ	هَارُوتَ	يَنْفُتُ	سِحْرَهُ	فَلِلْقَوْمِ	فَلِلْقَوْمِ	إِصْعَاءُ	إِلَيْهِ	وَإِطْرَاقُ	وَإِطْرَاقُ
10	كَأَنَّ	ذَوِي	الْأَدَابِ	عِنْدَ	سَمَاعِهِ	وَقَدْ	تَمَلُّوا	صَرَغَى	مُدَامَ	فَمَا	فَأَقْوَا
11	كَأَنَّ	التَّوَارِي	وَالجِنَاسَ	حَرَائِدُ	تُشَاهِدُهَا	فِي	مَوْقِفِ	الْأُنْسِ	عُشَّاقُ	عُشَّاقُ	عُشَّاقُ

- 8 Bu zeylin, övünerek şöyle demesi yerindedir: "Ben başım; (Hafaci'nin) Reyhanesi ise ancak ayak (aşağı mertebe) mesabesindedir."
- 9 Sanki Harut onun içine sihri üflüyor; bu yüzden insanlar ona kulak kesilmiş, başlarını eğmiş dinliyorlar.
- 10 Sanki edebiyat ehli onu işittiklerinde, şarapla sarhoş olup kendilerinden geçerek yere yığılmış ve bir daha ayılamamışlardır.
- 11 Sanki tevriye ve cinaslar, dostluk meclisinde aşıkların seyrettiği süslü bakireler gibidir.

el-Yemeni, kasidesinin son bölümünde Muhibbi'nin değerli bir alim olduğunu vurguladıktan sonra, bu eseri telif etmek suretiyle dönemin önde gelen şahsiyetlerini kayıt altına alarak büyük bir hizmet gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Bunun, köklü bir ilim geleneğine sahip olan ailesi açısından da şaşırtıcı bir durum olmadığını belirtmektedir. Nihayetinde, bu kasideyi kaleme almakla Muhibbi'ye karşı duyduğu minnet borcunu yerine getirdiğini dile getirerek sözlerini tamamlamaktadır.[Tavil]⁵⁴

12	فَقُلْ	لِلْأَمِينِ	الْأَفْضَلِ	السَّيِّدِ	الَّذِي	لَهُ	فِي	الْعُلَى	قَدْرَانِ	خَلْقُ	وَأَخْلَاقُ
13	لَكَ	اللَّهُ	قَدْ	جُزْتَ	الْكُوكَبِ	رَاقِباً	وَهَلْ	مَجْدُكَ	السَّمَايِ	لِقَوْلِي	مِصْدَاقُ

⁵³ Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/500-501.

⁵⁴ Muhibbi, *Nefhatu'r-Reyhane*, 1/500-501.

14	وَأَطَّلَعْتَ	لِلْأَدَابِ	شَمْساً	بُنُورِهَا	تَبَلَّجَ	مِنْ	لَيْلِ	الْجَهَّالَةِ	أَفَاقُ			
15	وَضَعْتَ	لِلْأَبْنَاءِ	الرِّمَانَ	قَلَابِداً	تُطَوِّقُ	مِنْهَا	لِلْمَفَاخِرِ	أَعْنَاقُ				
16	وَلَا	عَجَبُ	أَنْ	يُظْهِرَ	الْفَضْلَ	نَجْلُهُ	وَأَنْ	يَعْدِفَ	الدَّرَّ	الَّذِي	فِيهِ	دَقَائِقُ
17	أَجْرُنَاكَ	مَدْحاً	يَا	فَرِيدَ	زَمَانِنَا	لِيُقْضَى	بِهِ	حَقُّ	وَيُحْفَظَ	مِيثَاقُ		

- 12 De ki: O en faziletli efendi el-Emin'e -ki onun yücelikte iki değeri vardır: yaratılışı ve ahlaki.
- 13 Allah için (yemin ederim ki), yükselerek yıldızları bile aştın! Zaten senin yüce şanın, benim sözümü tasdik mi ediyor? (Evet, tasdik ediyor.)
- 14 Edebiyat için öyle bir nurlu güneş doğurdun ki, onun ışığıyla cehalet gecesinde ufuklar aydınlandı.
- 15 Zamanın insanları için öyle gerdanlıklar (eserler) ortaya koydun ki, onlarla şereflerin boyunları süslenir. (Bıraktığın eserle onlara övünç kaynağı bıraktın.)
- 16 Onun soyundan gelenin fazileti ortaya koyması şaşırtıcı değildir; zira o, içinde coşup taşan incileri dışa vurur.
- 17 Ey zamanımızın eşsiz! Bir hakkı yerine getirmek ve bir vefayı korumak için sana bir medhiye dizdik.

Şiirden de anlaşılacağı üzere, bu eser dönemin ilim çevreleri arasında tanınmakta ve takdir edilmektedir. Nitekim söz konusu eser, hicri XII. yüzyılın ve Muhibbi'nin vefat ettiği miladi XVIII. yüzyılın başlarında, döneminin en önemli çalışmaları arasında gösterilebilecek niteliktedir. Edebiyat tarihi ve ilim dünyası açısından yüksek bir değere sahip olan bu eser, müellifin çağdaşı olan birçok edebiyatçı ve şairi kapsamlı biçimde ele alması bakımından da dikkat çekmektedir.

Bu eser, edebi faaliyetlerin günümüze ulaşması ve söz konusu döneme dair bilgi eksikliklerinin giderilmesi hususunda önemli bir ilmi kaynak teşkil etmektedir.

Kıymet bakımından değerlendirildiğinde ise eser; güvenilir kaynaklara dayanan, Arap-İslam kültürüne dair zengin muhtevasıyla öne çıkan temel bir başvuru niteliğindedir. Özellikle Arap edebiyatı açısından büyük bir öneme sahip olup, güçlü üslubuyla Osmanlı döneminde yaşamış şairler ve edebiyatçılar hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, bu şahsiyetlere ait nesir ve şiir örneklerini de ihtiva etmesi, eserin önemini daha da artırmaktadır. Söz konusu örnekler, hicri XI. (miladi XVII.) yüzyılda ortaya konulan edebi ve şiirsel üretimin seçkin numuneleri arasında yer almaktadır.

Sonuç

Bu araştırma, modern Arap edebiyatı tarihçiliğinde çoğu zaman ihmal edilen Osmanlı dönemi Arap şiirinin edebî üretim kapasitesini ve coğrafi yaygınlığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu dönemin edebî bakımdan bir duraklama veya gerileme dönemi olarak değerlendirilmesinin genelleyici ve eksik bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Muhibbî ve el-Murâdî gibi müelliflerin biyografik eserleri üzerinde yapılan inceleme, Osmanlı hâkimiyeti altındaki farklı bölgelerde canlı bir şiir geleneğinin sürdüğünü, çok sayıda şairin yetiştiğini ve şiirin sosyal, kültürel ve ilmî hayatın önemli bir unsuru olmaya devam ettiğini ortaya koymuştur.

Nefhatü'r-Reyhane'de incelenen sekiz coğrafi bölümün dağılımı, Osmanlı dönemi Arap şiirinin yalnızca belirli merkezlerle sınırlı olmadığını, geniş bir coğrafyaya yayılan çok merkezli bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bununla birlikte şair yoğunluğu ve biyografik verilerin miktarı bakımından bölgeler arasında belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. Bilâdü's-

Şâm ve Mısır'ın en yüksek yoğunluğa sahip olması, bu bölgelerin dönemin başlıca kültür ve ilim merkezleri olmalarının yanı sıra müellifin coğrafi ve entelektüel çevresiyle olan yakınlığıyla da ilişkilidir. Halep, Hicaz ve Yemen bölgeleri orta düzeyde bir temsil oranına sahip olup, bu durum söz konusu merkezlerin ilmî ve ticari ağlar içerisindeki etkin konumlarını yansıtmaktadır. Anadolu, Irak-Bahreyn ve Mağrib bölgelerinde ise daha sınırlı sayıda şairin yer alması, bu bölgelerdeki şiir faaliyetlerinin zayıflığından ziyade müellifin bilgi kaynaklarına erişim imkânları ve biyografi yazımındaki tercihleriyle açıklanabilecek bir durum olarak görünmektedir.

Muhibbi'nin *Nefhatü'r-Reyhane* adlı eseri, 380 biyografiyi ihtiva etmesi, farklı coğrafyalardan şair ve edipleri kapsamaması ve bu şahsiyetlerin şiirlerinden örneklere yer vermesi bakımından yalnızca bir tabakat kaynağı olmanın ötesine geçmektedir. Eser, Arap beldeleri ile Anadolu'daki edebi çevreleri birlikte ele alması sayesinde XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki edebi hayatın bütüncül bir tablosunu sunmaktadır. Ayrıca nispeten sade ve anlaşılır üslubu, müellifin seçtiği örneklerle dönemin edebi zevkini yansıtmaması ve biyografik bilgileri titizlikle işlemesi, eserin ilmi değerini artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu çerçevede, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik bazı sorunlarla karşı karşıya kalmış olmasına rağmen, Arap beldelerinde ilmi ve edebi faaliyetlerin kesintiye uğramadığı; aksine süreklilik arz eden bir canlılığın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Muhibbi'nin ilmi seyahatleri, geniş kültürel birikimi ve çok yönlü ilmi kişiliği de bu dinamizmin somut göstergeleri arasında değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, *Nefhatü'r-Reyhane* başta olmak üzere döneme ait tabakat eserleri, Osmanlı dönemi Arap edebiyatının "gerileme" paradigması çerçevesinde değerlendirilmesinin isabetli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu dönem, yenilikten ziyade süreklilik, birikim ve çok merkezli edebi üretim açısından ele alındığında, canlı ve üretken bir yapı sergilemektedir.

Bu çalışma, Osmanlı dönemi Arap edebiyatına dair yerleşik kanaatlerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymakta ve özellikle tabakat literatürünün daha kapsamlı ve sistematik biçimde incelenmesinin önemine işaret etmektedir. Bu yönde yapılacak yeni araştırmaların, hem edebiyat tarihi yazımına katkı sağlayacağı hem de alandaki önyargıların giderilmesine yardımcı olacağı değerlendirilmektedir.

Declarations / Açıklamalar

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Statement / Etik Beyan: This study does not require ethical committee approval as the data were obtained from existing literature and published sources. The authors hereby declare that the research was conducted in accordance with scientific and ethical principles, and all sources utilized in the study have been duly acknowledged in the references. / Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkeleri uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazarlar tarafından beyan olunur.

AI Use Disclosure / Yapay Zeka Kullanım Beyanı: The author declare that no generative AI or AI-assisted technologies were used in the preparation of this manuscript. / Yazar, bu

makalenin hazırlanmasında hiçbir üretken yapay zeka veya yapay zeka destekli teknolojinin kullanılmadığını beyan eder.

Sustainable Development Goals (SDG) / Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG):
4 Quality Education / Nitelikli Eğitim

Kaynakça

- Abdullatif, İyd Fethi. "Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muhibbî ve el-Ğazzî Örneği)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (30 Aralık 2009), 83-118.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme el-Makdisî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Avcı, Casim. "Uceymî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin Mir Selim el-Bâbânî el-. *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Muşannifîn*. İstanbul: Behiyye Matbaası, ts.
- Bilgehan, İzzettin. *Yemen Arap Edebiyatı Emir San'ani Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Brockelman, Carl. "Muhibbî". *İslam Ansiklopedisi*. 8/512. İstanbul: MEB Yayınları, 1970.
- Cemâluddîn, Muhsin. *A'lâmu Udebâ'î'l-Yemen fî Nefhati'r-Rayhâne li'l-Muhibbî*. el-İklîl, 1990.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.
- Durmuş, İsmail. "Muhibbî, Muhammed Emîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/35-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhibbi-muhammed-emin>
- Emecen, Feridun. *Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya Osmanlı Devleti Tarihi*. İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Vakfı Yayınları, 1994.
- Fidan, İbrahim. *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nâkib ve Şiiri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.
- Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Reyhânetü'l-Elibba' ve Zehratu'l-Hayatu'd-Dünya*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Maṭba'atu Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî, 1967.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire*. çev. Norman Itzkowitz - Colin Imber. London: Weidenfeld and Nicolson, 1973.
- Karabela, Nevin. "Muhibbî ve 'Mâ Yu'avvel 'Aleyh fi'l-Muzâf ve'l-Muzâf İleyh' Adlı Eseri" *Nüşa* 30 (2010), 7-23.
- Karaöz, Halil İbrahim. *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı İbrahim er-Riyâhî ve Şiirleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2025.
- Karaöz, Halil İbrahim. "Muhammed b. Osman es-Senûsî ve Musâmerâtu'z-Zarîf bi-Husni't-Ta'rîf Adlı Eseri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (31 Aralık 2023), 481-504. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1371567>
- Küçüksarı, Mücahit. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahim es-Sefercelâni ve Şiirleri*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Muhibbî, Muhammed Ebu'l-Fadl. *Ma Yu'avvelu 'Aleyhi min Muḍâf vel -Muḍâfu İleyh*. thk. Su'ûd b. Abdullah Âli Hüseyin. Riyad: Memleketü'l-'Arabîyyetu's-Su'ûdiyyetu Vizâratu't-Ta'lîmi'l-'Âlî Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyyetu 'Imâdu'l-Baḥsi'l-'İlmî Silsiletü'l-Baḥsi'l-'İlmî, 2010.
- Muhibbî, Muhammed Emîn b. Faḍlullâh. *Divanu Muhmmmed Emin b. Fazlullah el-Muhibbî ve Rasailuhu*. thk. Yusuf Muhammed 'Inâtî. Ürdün: Daru 'Âlemu's-Sekâfeti, 2017.
- Muhibbî, Muhammed Emîn b. Faḍlullâh. *Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*. Beyrut: Dâru's-Sadır, ts.
- Muhibbî, Muhammed Emîn b. Faḍlullâh. *Nefhatu'r-Reyhane ve Raşatu Tılai'l-Hane*, ts.
- Muhibbî, Muhammed Emîn b. Faḍlullâh. *Zeylu Nefhati'r-Reyhâne ve Raşatu Tılai'l-Hâne*. thk. Ahmed 'Inâye. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-'İlmiyye, 2005.
- Murâdî, Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed. *Silku'd-Durer fi A'yâni'l-Ḳarni's-Sâniye'Aşer*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988.
- Ömer, Musa Paşa. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-'Usmânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1. Basım, 1989.
- Özkaya, Yücel. *XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

- Pakalın, Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.
- Şabbâğ, Leylâ. *el-Mucteme'u'l-'Arabiyyu's-Sûrî*. Dimeşk: Menşûrâtu Vizâratî's-Sekâfe, 1983.
- Şabbâğ, Leylâ. *Min A'lâmi'l-Fikri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Usmânî'l-Evvel, Muhammed Emîn el-Muhibbî ve Kitâbuhû Hûlâşatu'l-Eser fi A'yânî'l-Ķarnî'l-Hâdî 'Aşar*. Dimeşk: eŞ-Şirketü'l-Müttehidetu lit-Tevzî', 1. Basım, ts.
- Şabbâğ, Leylâ. *Muhtarat min Kitab Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karnî's-Sani Aşar*. Dimeşk: Menşûrâtu Vizâratî's-Sekâfe, 1983.
- Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Sarı Mehmet Paşa, Defterdar. *Zübde-i Vekayiat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Tasa, Muhammet. *İbnu's-Semman ve Şiirleri*. Konya: Adal Ofset, 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. Basım, ts.
- Yazıcı, Talib - Özel, Ahmet. "Emeviyye Camii". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyin, 15. Basım, 2002.

Research Article

Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatçısı Muhammed Emin Muhibbi ve Eseri Nefhatü'r-Reyhane

Ramazan ÖZKAL

Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arapça Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye
Res. Assist. PhD., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Muğla, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-8980> | ROR ID: <https://ror.org/05n2cz176> | ramazanozkal@mu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Throughout history, Arabic society has attached immense value to literature and poetry; linguistic competence and literary aesthetics have occupied a central position in this culture. A review of the chronological history of Arabic literature reveals a vast academic literature focusing on the Pre-Islamic (Jahiliyyah), Umayyad, Abbasid, Mamluk, and modern periods. However, the four-century era under Ottoman rule (1516–1916) has been largely neglected by modern literary historians and researchers, or dismissed as a period of "decline" (inhitat). The primary objective of this study is to offer a critical re-evaluation of this reductionist approach to Ottoman-period Arabic literature by centering on Nafhat al-Rayhanah wa Rashhat Tila al-Hanah, a work by the 17th-century poet and biographer Muhammad al-Amin b. Fadlullah al-Muhibbi. In Turkish academia, where monographic studies on this subject are extremely limited, examining Muhibbi and his work carries great significance in demonstrating the vitality of Ottoman intellectual networks.

Method: This study is designed according to the document analysis model, one of the qualitative research methods. The primary data source of the research consists of Muhibbi's work, Nafhat al-Rayhanah. In the study, the original text of the work was analyzed in depth and subjected to a comparative analysis with classical biographical dictionaries (tabakat), commentaries, historical texts of the period, and modern academic literature (particularly the works of Layla Sabbagh). The biographical data and poetry selections within the text were evaluated structurally and contextually to reflect the socio-cultural dynamics of the period.

Findings: Belonging to a deep-rooted scholarly family in Damascus, Muhibbi resided in the most important centers of the period, such as Cairo, Aleppo, the Hijaz, and Istanbul, acquiring a multilingual and cosmopolitan background. His six-year stay in Istanbul, during which he learned Turkish, enabled him to comprehend the literary fluidity across the empire. Written as a dhayl (continuation) to Shihab al-Din al-Khafaji's Rayhanat al-Alibba, Nafhat al-Rayhanah possesses a hybrid genre combining biography (tabakat) and anthology, and contains the biographies of 380 literary figures. Muhibbi divided the figures in his work into eight geographical regions:

i. High-Density Regions: Bilad al-Sham (Syria) and Egypt, where the author's own roots and personal networks were strongest, constitute the most voluminous parts of the work.

ii. Medium-Density Regions: The sections on Aleppo, the Hijaz, and Yemen have a balanced distribution, as they were the intersection points of trade and scholarly routes.

iii. Low-Density Regions: Anatolia (Rum), Iraq-Bahrain, and the Maghreb are the sections with the fewest biographies. This situation stems from physical distance and the author's limited access to direct information, rather than a lack of literary vitality in those areas.

Discussion: The rich content presented in Nafhat al-Rayhanah refutes the thesis that Arabic literature stagnated in the seventeenth century. The obtained data demonstrates that the Ottoman central administration did not interfere with traditional educational institutions, scholarly circles (ilm halqas) in mosques, and the waqf (endowment) system in the conquered Arab lands; on the contrary, it protected these structures. The Ottoman state, which adopted the Hanafi school at the official level, opened up space for scholars belonging to different jurisprudential and literary schools, thereby

ensuring the uninterrupted continuation of scholarly and literary production. The laudatory qasida in the tawil meter written by Ahmed b. Ahmed al-Anisi, one of the Yemeni scholars of the period, for Muhibbi's work proves how highly the text was received by his contemporaries for its literary competence (tawriya, jinas, and rhetorical arts) and historical precision.

Conclusion and Recommendation: In conclusion, although political and economic turmoil occurred in the 17th-century Ottoman geography, intellectual, artistic, and literary production did not lose momentum. Even though the literature of the period focused on preserving, commenting on, and enriching the classical tradition instead of introducing radical structural innovations, it possesses a highly sophisticated dynamism from an aesthetic and technical standpoint. Therefore, categorizing this period wholesale as one of "decline" does not align with historical realities. For future studies, it is recommended to break away from stereotyped historiographical biases, focus on primary biographical sources such as Muhibbi's other works whose critical editions have not yet been completed (Dhayl Nafhat al-Rayhanah, Qasd al-Sabil), and increase monographic research.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ottoman Period, Arabic Literature, al-Muhibbi, Nafhat al-Rayhanah.